

REFORMAREA LIMBAJULUI DE PE POZIȚIILE NEOPRAGMATISMULUI, HOLISMULUI ȘI RELATIVISMULUI

Andreea Elena Mirică

Universitatea „Dunărea de Jos” Galați
Facultatea de Științe Juridice, Sociale și Politice

Abstract. The Theory and nature of language developed by Richard Rorty is a continuation of the concept of relativist theories of Ludwig Wittgenstein and the American pragmatist. Although some linguistic and conceptual schemes in other areas (e.g. for morality) are so deeply rooted in the consciousness of men that seem to be necessary, immutable, they are in fact contingent. Frameworks fundamental conceptual basis of language patterns are not absolute, therefore they should not be considered as Noam Chomsky discovered, but created.

What the pragmatism philosophy sustains is that life and human knowledge can have a positive, desirable even if we accept the idea that there is a transcendental reality in which we relate, to get closer to whenever we discover something new. There is an absolute finality of our intellectual effort, there is a transcendental truth that always need to compare our ideas. Belief in a transcendental truth that seemed to be essential may be removed from the speech pro-Sofica without it to suffer, even more, by removing these false problems opens to us the door to philosophical discourses more successful than previous.

Key words: philosophy of language, holism, relativism, Pragmatism, Quine, Rorty, Davidson.

Teoria despre limbaj și natura acestuia dezvoltată de Richard Rorty este o continuare a concepției relativiste a lui Ludwig Wittgenstein și a teoriilor pragmatistilor americani. Deși anumite scheme conceptuale lingvistice, ca și cele din alte domenii (de exemplu al moralei) sunt atât de puternic înrădăcinate în conștiința oamenilor încât par a fi necesare, imuabile, ele sunt în fapt contingente. Cadrele fundamentale, schemele conceptuale de bază ale limbajului nu sunt absolute, prin urmare ele nu trebuie descoperite, după cum considera Noam Chomsky, ci create.

Un limbaj, orice limbaj, nu este un dat necesar al minții umane, ci o creație a comunităților umane, o creație la fel de contingentă ca și determinările genetice ale oricărei specii. Schemele care s-au impus de-a lungul timpului, iar azi ne apar ca

neproblematic și fundamentale, sunt cele care au supraviețuit față de toate celelalte alternative datorită funcționalității lor, sunt așadar contingente. Atunci când s-au format, apariția lor s-a datorat unor membri ai comunităților respective; nu există nimic necesar în ceea ce privește crearea lor, ele impunându-se datorită valorii practice, funcționalității lor. Limbajul nu mai este considerat un mediu absolut în care se manifestă gândirea umană, ci o unealtă care servește la atingerea celor mai diferite scopuri. Nu există forme absolute care să impună o anumită realizare a unui limbaj. Schemele care au fost însușite se folosesc în continuare pentru că servesc scopului pentru care au fost create, nu pentru că ar conține o formă de necesitate intrinsecă. Un limbaj este mai bun decât altul în măsura în care este mai eficient și servește scopului pentru care a fost creat mai bine decât altul, dacă nu există vreo realitate exterioară, imuabilă la care să trebuiască să se raporteze. Un limbaj este modificat, îmbunătățit sau chiar înlocuit cu altul pe considerente de eficiență, și nu de raportare la o realitate exterioară. Progresul presupune nu apropierea de un țel absolut sau apropierea de o ordine ascunsă, ci o cât mai mare eficacitate a instrumentelor folosite.

În mod analog, Richard Rorty arată că împlinirea destinului omenesc nu implică descoperirea unor adevăruri absolute, ci crearea de către individ a propriului său destin, depășirea de sine, autocreație. Modelul de individ pe care îl propune Rorty este *ironistul*.

Ideea că adevărul este mai degrabă ceva creat de mintea umană, și nu ceva care se descoperă în natură, și-a făcut treptat loc în conștiința comunităților omenesti și a dus, în mod inevitabil, la o sciziune în cadrul curenților de gândire. Unii gânditori au crezut că adevărul este ceva prestabilit, absolut, care trebuie căutat pentru el însuși, în timp ce alții au susținut că adevărul este creat de mintea umană. Ceea ce susțin pragmatistii este că viața și cunoașterea umană pot avea un sens pozitiv, de dorit, chiar dacă admitem ideea că nu există o realitate transcendentă la care să ne raportăm, față de care să ne apropiem ori de câte ori descoperim ceva nou. Nu există o finalitate absolută a efortului nostru intelectual, nu există un adevăr transcendent cu care să trebuiască să comparăm mereu ideile noastre. Credința într-un adevăr transcendent care părea a fi indispensabilă poate fi înlăturată din discursul filosofic, fără ca acesta să aibă de suferit; mai mult chiar, prin înlăturarea acestor false probleme, se deschide calea unor discursuri filosofice noi, mult mai fructuoase decât cele anterioare.

Idealismul german a creat o punte între cele două idei contrare: *adevărul descoperit* și *adevărul creat*. În activitatea sa, omul de știință întâlnește o realitate „tare”, pe care nu o poate modifica: lumea. Pentru a-și explica lumea (realitatea) și a putea acționa asupra ei, omul de știință va apela la teorii, la descrieri folositoare ale lumii. Descrierile acestea nu sunt reprezentări precise ale lumii ca atare, ci niște explicații create de om pentru ca lumea să aibă sens. Astfel, *adevărul* apare ca ceva *creat* de mintea umană. În compromisul pe care l-a realizat idealismul german (Kant, Hegel), s-a mers până la jumătatea drumului. Acești gânditori au susținut că

adevărul se află în interiorul ființei umane, și nu în afara ei, dar până la un punct. Adevărul științific este creat. Adevărul spiritual, profund, trebuie descoperit.

Rorty distinge între două idei foarte importante. A spune că lumea este în afara noastră, că este compusă din elemente și determinată de cauze independente de orice minte omenească este adevărat. Cu adevărul este însă altă problemă; acesta „nu poate fi în afara noastră – nu poate fi independent de minte omului – pentru că propozițiile nu pot exista așa, sau nu pot fi în afara noastră. Numai descrierile lumii pot fi adevărate sau false. Lumea ca atare – neasistată prin activitățile descriptive ale ființelor umane – nu poate”¹. Lumea există în afara noastră, adevărul nu. Adevărul ține de limbaj, lumea nu; în momentul în care adoptăm un limbaj și enunțăm propoziții despre lume în cadrul acelui limbaj, acestea pot fi adevărate sau false. Filosoful american încearcă să demonstreze necesitatea acceptării ideii că lumea este indiferentă la descrierile pe care noi i le facem, că sinele uman despre care vorbim este mai degrabă creat decât găsit, la fel ca și limbajele omenești și, implicit, la fel ca și adevărurile pe care le enunțăm prin intermediul acelor limbaje.

Capcana pe care trebuie să o evite susținătorul unor astfel de idei (ale adevărului creat) și asupra căreia ne atrage atenția filosoful american este aceea de a susține că tipul acesta de filosofie „corespunde modului în care sunt cu adevărat lucrurile”². Ar însemna să afirmăm astfel ceva despre natura intrinsecă a lucrurilor și acesta este tocmai lucrul care trebuie evitat. Probleme ca „natura adevărului”, „natura omului”, „natura lui Dumnezeu” nu sunt profitabile pentru filosofie sau, oricum, nu pentru filosofia neopragmatistă pe care o propune Rorty.

Noul tip de filosofie, noua abordare nu intenționează să critice tezele mai vechi, ci să arate avantajele variantei pe care o propune. Lui Rorty i s-a părut potrivit să-și înceapă expunerea în domeniul filosofiei limbajului. Anterior a fost expusă o teză foarte importantă: adevărul este creat de om, și nu descoperit de acesta, deoarece adevărul se exprimă în propoziții, propozițiile există doar în cadrul unui limbaj, iar limbajul este contingent, este o creație a comunităților umane, nu are la origine determinări necesare, ci doar considerente de utilitate pentru ființa umană. O teorie foarte importantă în filosofia limbajului este cea dezvoltată de Donald Davidson. Rorty dorește să arate că, deși Davidson a negat acest lucru, teoria sa despre limbaj este în deplin acord cu neopragmatismul, completând acest tip de filosofie într-un mod în care niciun pragmatist nu reușise să o facă.

Donald Davidson a susținut în primul rând că limbajul nu trebuie considerat un mediu al exprimării sau al reprezentării, ceva care stă între ființa umană și lume. Renunțând la ideea că limbajul este un mediu, eliminăm întrebări inutile și chestiuni referitoare la eventuala natură intrinsecă a sinelui și a lumii. Cu teoria pe care o propune, acest gânditor evită două capcane: a *reducționismului* și a

¹ Richard Rorty, *Contingență, ironie și solidaritate*, București, Edit. All, 1998, p. 36.

² *Ibidem*, p. 40.

expansionismului. În viziunea sa, limbajul nu este altceva decât o unealtă folositoare; nu spune nici că toate limbajele pot fi eliminate sau reduse la unul singur, nici că toate pot fi reunite, alcătuind un vocabular unic, complet.

Orice vocabular, orice limbaj este o unealtă, care servește la exprimarea a ceva. Se poate întâmpla uneori ca cineva care dorește să atingă un scop, să exprime un adevăr să nu poată realiza acest lucru decât după ce a compus limbajul adecvat atingerii acelui scop, după ce a găsit unealta potrivită. Însăși producerea unui limbaj este importantă în acest moment. Diferența dintre *modelul puzzle* și *modelul unealtă* este exact diferența dintre încercarea de a reprezenta sau exprima ceva ce era deja acolo și încercarea de a face ceva ce nu a fost imaginat niciodată înainte.

Pentru a-și exprima mai bine poziția, Davidson face apel la ceea ce a numit *teorie de trecere* (*passing theory*) despre sunetele și inscripțiile pe care le produce la un moment dat un semen de-al nostru. O asemenea teorie despre comportamentul la un moment dat al unei persoane face parte dintr-o teorie mai cuprinzătoare, care ar cuprinde întreg comportamentul acelei persoane. Teoria a fost numită *de trecere* pentru că ea trebuie corectată permanent, pentru a ține cont de toate particularitățile și accesele persoanei respective. Această persoană se exprimă într-un limbaj pe care interlocutorul său, cel care stă în fața sa, nu-l cunoaște. Vor reuși să comunice dacă fiecare va putea să deducă și să facă să coincidă coniecturile unuia cu ceea ce urmează să facă celălalt, despre sunetele pe care le va produce celălalt. Cei doi vorbesc același limbaj când teoriile lor de trecere converg.

Davidson dorește să realizeze o analiză a limbajului plasându-se în exteriorul acestuia. Pentru a înțelege un limbaj trebuie să-l privim de la distanță, dar nu pentru a stabili o omogenitate ascunsă sau pentru a descoperi adevărul, ci din poziția lingvistului de teren, care dorește să dea un sens comportamentului nostru lingvistic. Întrebarea pe care și-o pune lingvistul de teren nu este la ce se referă termenul *adevărat*, ci cum este folosit acest termen de observatorul exterior al jocului de limbaj. Adoptând opinia lui Quine, Davidson scrie că lingvistul de teren trebuie să renunțe la distincția analitic-sintetic, pentru simplul motiv că nu folosește la nimic; de asemenea, lingvistul nu trebuie să se preocupe nici de distincția între credințele indigenilor și stimulii lor neuronali. Ceea ce trebuie să studieze lingvistul pentru a înțelege un limbaj este modul în care comportamentul lingvistic al indigenului se potrivește cu comportamentul său nonlingvistic, atunci când interacționează cu mediul înconjurător, deoarece această interacțiune este ghidată de legi de acțiune. Cele mai multe dintre regulile de acțiune ale indigenului, adică ale celui care vorbește într-un limbaj necunoscut lingvistului nostru, sunt similare cu ale acestuia din urmă, ceea ce înseamnă că cele mai multe sunt adevărate. Dacă limbajul pe care lingvistul îl atribuie indigenilor conține afirmații despre mediul lor înconjurător care nu sunt adevărate, înseamnă că traducerea limbajului nu este corectă, că lingvistul nu l-a înțeles. Metodologic vorbind, pentru a înțelege un

limbaj, pornim de la ideea că obiectele unei credințe constituie cauzele acesteia; prin urmare, noi le considerăm a fi ceea ce sunt de fapt.

*Comunicarea începe acolo unde cauzele converg: expresia ta înseamnă același lucru cu a mea dacă credința în adevărul ei este sistematic determinată de aceleași evenimente și obiecte*³.

În acest context, Davidson preia teoria cauzală a referinței, dezvoltată de Kripke: cauzalitatea trebuie să aibă de-a face cu referința. Înțelegem ceea ce dorește să ne comunice cineva dacă stabilim obiectele cu privire la care sunt adevărate cele mai multe dintre credințele lui, susține Strawson, și în parte are dreptate, dacă privim lucrurile din punct de vedere holist (după cum arată Rorty). Cunoașterea cauzalității și a referinței este o chestiune de coerență cu credințele lingvistului de teren.

Pentru o înțelegere adecvată, trebuie să se dea prioritate coerenței și adevărului. Din ele referința va decurge firesc; drumul invers este mai riscant, putându-se evita cu greu erorile. Lingvistul ajunge să comunice cu indigenii în momentul în care cunoaște majoritatea obiectelor lor intenționale, adică acele obiecte pentru care regulile lor de acțiune sunt utile sau cu privire la care majoritatea credințelor lor sunt adevărate.

Cei care l-au criticat pe Davidson au susținut că în acest mod nu aflăm realmente nimic altceva decât faptul că majoritatea credințelor lingvistului de teren corespund cu cele ale indigenilor, nu și dacă aceste credințe sunt totuși adevărate. Pentru a ieși din acest impas, Davidson adoptă o explicație pe care Rorty o consideră pragmatistă; el susține că adevărul nu are valoare explicativă, că adevărul unei rostiri depinde de două lucruri: de ce anume înseamnă un cuvânt și de modul în care este orânduită lumea. Limbajul nu este ceva care trebuie să se potrivească cu lumea. Când o comunitate înlocuiește vechiul limbaj cu unul nou procedează astfel pentru că acesta din urmă face mai ușor față unui anumit segment de realitate, că este, deci, mai util. Dacă două comunități nu se înțeleg este deoarece comportamentul unei comunități este imprevizibil pentru cealaltă.

În momentul în care renunțăm la ideea că limbajul este un mediu, renunțăm și la ideea că limbajul are un scop. Istoria limbajului este o istorie contingentă, pe care Davidson o aseamănă cu aceea a unui recif de corali. O metaforă sau, mai bine zis, o metaforă veche degenerază în timp și servește ca fond pentru metafore noi. Limbajul nostru și cultura noastră sunt rezultatul unei mulțimi de procese întâmplătoare, contingente, rezultatul unor mutații continui, care au avut loc în număr foarte mare. Noutățile apar în procese întâmplătoare, în mutații, și nu ca etape diferite în procesul aflării unui adevăr exterior, absolut.

Din punctul de vedere al lui Davidson, metaforele nu au semnificație în cadrul unui limbaj. Nu există un conținut cognitiv pe care o metaforă să îl transmită

³ Donald Davidson, *A Coherence Theory of Truth and Knowledge*, p. 318; Richard Rorty, *Obiectivitate, relativism și adevăr*, București, Edit. Univers, 2000, p. 246.

și pe care interpretul trebuie să-l înțeleagă pentru a descifra mesajul pe care îl primește. Metafora are scopul de a produce un efect asupra interlocutorului, nu de a transmite un mesaj. Metafora nu este nici adevărată, nici falsă; ea nu este un candidat la o valoare de adevăr. Dacă produce efectul urmărit, va fi folosită în continuare. După un timp, ea va dobândi un loc familiar în jocul de limbaj și va deveni o metaforă moartă, o propoziție în plus, care va primi o valoare de adevăr.

Această teză despre metafore vine în susținerea ideii că limbajul nu trebuie considerat un mediu. Pentru a susține această idee, Rorty compară modul în care Davidson privește metafora cu modul în care o fac platonicienii, pe de o parte, și pozitivistii, pe de altă parte. Pentru platonician și pozitivist, metafora are un caracter reduționist. Metafora este parafrazabilă sau inutilă, pentru că scopul oricărui limbaj este de a reprezenta realitatea. Pentru romantic, metafora este fascinantă, deoarece leagă imaginația de spiritul omului. Pentru pozitivist, limbajul trebuie să descrie lumea reală (cea exterioară), iar pentru romantici pe cea din interior. În viziunea pozitivistă, limbajul s-a format în jurul contururilor lumii fizice. Pentru Davidson, o anumită parte de limbaj este înlocuită cu alta, pentru că a fost găsită o unealtă mai bună pentru a exprima un lucru, cea anterioară fiind pur și simplu mai greoaie. Nu înseamnă că noua parte de limbaj surprinde mai realist contururile lumii fizice. După formarea limbajului galilean (unele lucruri noi au nevoie de cuvinte noi pentru a fi aduse la cunoștința celorlalți), nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să mai folosească limbajul aristotelic pentru a se referi la lucrurile care anterior erau comunicate în acel limbaj. De ce? Pentru că noul limbaj era o unealtă mult mai utilă și mai facilă decât celălalt.

Davidson susține că adevărul nu trebuie identificat cu nimic, iar o teorie despre adevăr, care analizează relația dintre părți ale limbajului și părți care nu țin de limbaj (iar fiziciștii și realiștii cad în această eroare cu cele două concepții opuse pe care le susțin), nu constituie o abordare adecvată. Conform lui Rorty, o teorie corectă despre adevăr este cea în cadrul căreia se abandonează total ideea unei corespondențe complete cu realitatea.

Nu are sens să comparăm limbajele cu realitatea, cu faptele, ci doar limbajele între ele. Nu are sens să te întrebi dacă limbajul se potrivește cu faptele. Și pentru că numai propozițiile au valoare de adevăr, iar propozițiile sunt părți ale unui limbaj care este o creație a omului, va trebui să acceptăm că adevărul nu depinde de felul în care este lumea, ci de noi, oamenii, creatorii de limbaje. Ceea ce unii filosofi consideră a fi „modul în care este lumea” și care trebuie exprimat prin limbaj nu constituie, cum s-ar putea crede, o pretenție de obiectivitate, ci doar legătura strânsă pe care o au acești gânditori cu limbajul creat de premergătorii lor și cu metaforele moarte impuse de aceștia. Ceea ce numim *intuițiile* noastre nu constituie altceva decât reminiscentele unui vocabular mai vechi, termeni care au servit cândva ca unelte și care astăzi nu mai au utilitate. Rorty conchide că nu ne rămâne altceva de făcut decât să acceptăm contingenta limbajului nostru și să încetăm să mai facem din adevăr sau din propria noastră individualitate o *quasi*

divinitate. Dorința de a cunoaște adevărul este dorința de a cunoaște adevărul absolut, adevărul de dincolo de temporalitate și de întâmplare, de dincolo de credințele și obiceiurile unei comunități oarecare, adevărul la care poate ajunge orice ființă umană, din orice timp și orice loc, dacă urmează calea corectă; dar așa ceva nu există. Este o iluzie, spune Rorty, care trebuie să se fi născut în mințile oamenilor, în momentul în care comunitățile diferite au venit în contact unele cu altele și au constatat marile diferențe ce existau între ele, eterogenitatea lor, rezultat al gândirii dezvoltate într-un orizont limitat, închis. Or, mintea umană aspiră la universalitate încă din timpul grecilor⁴.

Limbajul este conceput de o comunitate umană, prin urmare, adevărurile susținute de acea comunitate sunt cele pe care ea însăși le-a creat, de-a lungul timpului. O teză foarte importantă în filosofia lui Rorty se referă la **etnocentrism**. Cum este și logic, fiecare dintre noi va adopta concepțiile comunității care l-a format; fiecare dintre noi va crede că adevărurile comunității sale sunt preferabile adevărilor susținute de celelalte comunități și le va judeca pe acestea din urmă raportându-le la primele. Dar lumea nu este formată din comunități izolate, închise, iar viziunea holistă la care aderă și Putnam are anumite consecințe inevitabile: culturile diferite, create de comunități diferite, nu constituie alternative care se exclud reciproc (asemenea geometriilor alternative, care sunt reciproc incompatibile, deoarece fiecare dintre ele constituie un sistem deductiv ce are la bază axiome care nu pot fi adevărate în același timp cu axiomele celorlalte geometrii). Este necesar dialogul, comunicarea permanentă între comunități, pentru a evita ideea că nu este posibilă înțelegerea altor convingeri decât a celor dezvoltate de propria comunitate la un moment dat. Conceptul pragmatist despre adevăr ne spune că a susține că o idee este adevărată este totuna cu a spune că acea credință este foarte bine justificată și că nu mai are, pentru moment, nevoie de o altă justificare. Dacă va apărea o justificare mai bună, o unealtă mai bună, aceasta va lua locul celei vechi.

Există punți de legătură între comunități, pentru că nu vorbim de sisteme deductive diferite, ci doar de obiceiuri diferite. Astfel, atunci când apar dificultăți de comunicare între comunități, acestea sunt de grad, nu de natură. Putnam își pune problema, în cadrul teoriei sale holiste, dacă se poate vorbi de un punct final al acestei comunicări. Datorită dialogului, cunoașterea va tinde să evolueze către o concepție adevărată despre raționalitate. Dacă susținem că nu există un asemenea punct final, atunci concepția astfel dezvoltată ar cădea în relativism. Cumva, însuși modul în care noi comunicăm presupune un concept limită despre raționalitate, un concept diferit de ceea ce fiecare comunitate ar trebui să cunoască la un moment dat. Prin dialog, se ajunge la evoluție, la un progres. Întrebarea finală ar fi dacă există doar dialogul sau există un punct final al comunicării între diferitele

⁴ „Combinăția dintre alienarea socratică și speranța platonice dă naștere ideii de intelectual ca persoană aflată în relație cu natura lucrurilor, nu prin opiniile comunității sale, ci într-un mod nemijlocit” (Richard Rorty, *Obiectivitate, relativism și adevăr*, ed. cit., p. 76).

comunități. Pentru Rorty, a admite că există un punct final al dialogului (finalul cercetării, după cum susținuse cândva și Peirce, fără să definească prea clar acest concept) înseamnă a cădea în capcana obiectivismului. Din punctul de vedere al pragmatistului, nu se poate justifica, fără a cădea într-o argumentare circulară, din ce motiv este preferabil dialogul între comunități. Soluția lui Rorty este *etnocentrismul*, adică favorizarea grupului din care facem parte, a credințelor și obiceiurilor acestui grup. În fapt, totul se limitează la a face o opțiune care nu are nevoie să fie justificată; astfel, „a fi etnocentric înseamnă a împărți rasa umană în oameni în fața cărora un individ trebuie să-și justifice propriile credințe și ceilalți. Primul grup – *ethnos*-ul unui individ – îi cuprinde pe cei care împărtășesc suficient din credințele individului pentru a face posibilă conversația fertilă. În acest sens, fiecare e etnocentric atunci când e angajat într-o dezbatere reală, indiferent cât de multă retorică realistă despre obiectivitate produce în studiul său”⁵.

⁵ *Ibidem*, p. 90.